

<https://doi.org/10.18778/0208-6034.23.1.04>

Piotr Kaczanowski

**UWAGI O STANIE I POTRZEBACH BADAŃ
NAD UZBROJENIEM NA TERENIE BARBARICUM
W OKRESIE WPLYWÓW RZYMSKICH**

Przemiany kulturowe, jakie zaszły na skutek latenizacji z początkiem młodszego okresu przedrzymskiego, przyniosły zasadniczą zmianę w liczbie i charakterze źródeł archeologicznych z obszarów europejskiego Barbaricum. W konsekwencji nasze możliwości poznawcze rekonstrukcji dziejów obszarów środkowo- i północnoeuropejskich stały się znacznie większe w stosunku do poprzednich odcinków chronologicznych epoki żelaza. Uwagi te odnoszą się również do uzbrojenia. Dopiero od młodszego okresu przedrzymskiego dysponujemy znaleziskami, przede wszystkim materiałami grobowymi, pozwalającymi na podejmowanie szerszych studiów nad uzbrojeniem ówczesnie żyjących plemion zamieszkujących tereny środkowej i północnej Europy.

Znaleziska broni traktowane są przez archeologów zajmujących się problematyką okresów późnolateńskiego i rzymskiego przede wszystkim jako źródła do badań nad chronologią. Uwaga ta dotyczy w głównej mierze umb i imaczy. Wspomniane części tarcz są szczególnie przydatne w badaniach nad periodyzacją młodszego okresu przedrzymskiego i okresu wczesnorzymskiego. W tych okresach zmienność form, niekiedy w niewielkim tylko zakresie wspomnianych elementów uzbrojenia następowała w podobnym rytmie jak np. fibul. Możemy więc wskazać na pewne typy charakterystyczne wyłącznie dla poszczególnych odcinków chronologicznych młodszego okresu przedrzymskiego i okresu wczesnorzymskiego. Pozostałe elementy uzbrojenia nie są tak „czuły” wyznacznikami chronologicznymi. Nie oznacza to jednak, że wśród mieczy lub grotów broni drzewcowej brak jest form, które uznajemy za jedno z przewodnich zabytków wyróżnianych stadiów chronologicznych młodszego okresu przedrzymskiego i wpływów rzymskich¹.

¹ M. Biborski, *Miecze z okresu wpływów rzymskich na obszarze kultury przeworskiej*, „Materiały Archeologiczne” 1978, z. 18, s. 86–91; P. Kaczanowski, *Klasyfikacja grotów broni drzewcowej kultury przeworskiej z okresu rzymskiego*, Kraków 1995.

Mimo daleko zaawansowanych studiów nad typologią i chronologią broni z młodszego okresu przedrzymskiego i wpływów rzymskich, trudno byłoby uznać obecny stan naszych badań w tym zakresie za satysfakcjonujący. Z całą pewnością istnieją istotne braki w badaniach typologiczno-chronologicznych grotów z młodszego okresu przedrzymskiego. Odnośnie do części tarcz, dotychczasowe ustalenia typologiczne umb późnolateńskich D. Bohnsacka² i M. Jahna³ wydają się nazbyt mało precyzyjne i na pewno wymagają dalszych uściśleń. Istniejącej luki w badaniach typologiczno-chronologicznych metalowych części tarcz nie wypełnia w sposób dostateczny obszerna praca N. Zielinga⁴. Dalsze uściślenia typologiczne tej grupy zabytków rzutować będą w istotnym stopniu na rozwój studiów nad chronologią wspomnianych okresów. Uwaga ta dotyczy zwłaszcza umb z tęym kolcem, jak też imaczy o niewyodrębnionych płytkach do nitów, datowanych na młodszy i późny okres rzymski.

Zagadnienia dotyczące szeroko pojętej sztuki wojennej plemion europejskiego Barbaricum nie doczekały się wnikliwych analiz. Nieliczne prace na ten temat mają charakter albo bardzo ogólny, lub tylko przyczynkowy, a ich zakres nie odzwierciedla wagi tych problemów w studiach nad dziejami społeczeństw barbarzyńskiej Europy w okresach poprzedzających wczesne średniowiecze. Te uwagi mogą wydać się mało uzasadnione, gdy przejrzymy bibliografię prac dotyczących szeroko pojętych studiów nad problemem *Waffenkombinationen*, zawartych w studiach o stosunkach społecznych lub poświęconych wyłącznie współwystępowaniu elementów uzbrojenia w inwentarzach grobowych⁵. Materiały grobowe nie stanowią jednak podstawy pozwalającej na pełniejszą rekonstrukcję rzeczywistych zmian zachodzących w uzbrojeniu w ciągu okresu rzymskiego i umożliwiającej szczegółowe badania nad jego zróżnicowaniem terytorialnym. Powstałe na ten temat prace zawierają wiele uproszczeń czy wręcz pomyłek, wynikających z błędów głównie natury metodologicznej. Mamy tu na myśli m. in. trudności związane z precyzyjnym określeniem chronologii. Wiele zespołów grobowych mniej bogato wyposażonych, nie zawierających dobrych datowników, jest niekiedy mechanicznie przydzielanych do dość szerokich odcinków chronologicznych, podczas gdy inwentarze o pełniejszych zestawach broni, bogatsze,

² D. Bohnsack, *Die Burgunden in Ostdeutschland und Polen während des letzten Jahrhunderts v. Chr.*, Leipzig 1938.

³ M. Jahn, *Die Bewaffnung der Germanen in der älteren Eisenzeit etwa von 700 v. Chr. bis 200 nach Chr.*, Würzburg 1916.

⁴ N. Zieling, *Studien zu germanischen Schilden der Spätlatène- und der römischen Kaiserzeit im freien Germanien*, „BAR International Series” 1989, H. 505.

⁵ T. Weski, *Waffen in germanischen Gräbern der älteren römischen Kaiserzeit südlich der Ostsee*, „BAR International Series” 1982, H. 147 (tamże starsza literatura).

a więc na ogół dokładniej datowane, są analizowane w ramach krótszych faz lub podfaz, obejmujących okres życia zaledwie 1–2 pokoleń. Dlatego też w studiach tego typu obejmujących okres rzymski uwidacznia się pewna dysproporcja pomiędzy analizą znalezisk wczesnorzymskich i pochodzących z późniejszych odcinków tego okresu. Wiąże się ona z możliwościami datowania materiałów z poszczególnych faz okresu rzymskiego. Z jednej strony wyróżniamy bowiem zespoły uzbrojenia używane przez około 30–40 lat (np. fazy B1a i B1b), z drugiej zaś rejestrujemy stan istniejący, podlegający jakimś przemianom, w okresie obejmującym prawie półtora wieku (fazy C3-D).

Znacznie więcej trudności w rekonstrukcji zmian uzbrojenia wiąże się z brakiem podstaw do określenia stopnia, w jakim nastąpiło zniekształcenie rejestrowanego przez nas obrazu wyposażenia ówczesnych wojowników. Analizując materiały grobowe dokonujemy bowiem rekonstrukcji uzbrojenia przez pryzmat wierzeń określających sposób wyposażenia zmarłych, nie mogąc jednocześnie ocenić, w jakim stopniu wpływają one na ograniczenie naszych możliwości poznawczych. Różnicami w sferze wierzeń, istniejących w obrębie poszczególnych grup ludności zaliczanej przez nas do przedstawicieli jednej, zwartej – jak sądzimy – kultury, należy tłumaczyć np. odmienność zestawów broni pochodzących z danego odcinka jej rozwoju. Uwidacznia się ona m. in. w przypadku znalezisk grobowych z terenu Górnego Śląska, ze skupienia opolsko-strzeleckiego, datowanych na fazy B2-C1. Na tamtejszych cmentarzyskach, nawet wśród bogato wyposażonych grobów, brak jest prawie zupełnie mieczy⁶, podczas gdy ta kategoria broni reprezentowana jest na mniej zasobnych nekropolach na innych terenach zajętych przez kulturę przeworską.

Mimo tych zastrzeżeń, dysponujemy jednak bogatą bazą źródłową, pozwalającą na podejmowanie prób rekonstrukcji uzbrojenia, a po części i sposobów walki ludności europejskiego Barbaricum. Bardzo istotnym uzupełnieniem tego zasobu źródeł, opartego przede wszystkim na materiałach grobowych, są północnoeuropejskie znaleziska bagienne. W wyniku nowych badań tych stanowisk ofiarnych, można w pewnych przypadkach dokładnie określić zestawy uzbrojenia ówczesnych wojowników, odtwarzać je w pełni, bez wspomnianych zniekształceń, jakie wiążą się z wierzeniami rzutującymi

⁶ J. Szydłowski, *Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich w Choruli, pow. Krapkowice*, Wrocław 1964; K. Godłowski, *Materiały do poznania kultury przeworskiej na Górnym Śląsku (część II)*, „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne” 1977, z. 4, s. 7–237; K. Godłowski, L. Szadkowska, *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Tarnowie, powiat Opole*, „Opolski Rocznik Muzealny” 1972, t. V, s. 5–246; M. Mączyska, *Cmentarzysko i osada z okresu rzymskiego w Krapkowicach*, „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne” 1971, z. 1, s. 251–316.

na wyposażanie zmarłych⁷. Nadto specyficzne warunki naturalne istniejące w niektórych ze stanowisk bagiennych pozwalają na dokładne poznanie tych części uzbrojenia i wyposażenia wojowników, które wykonane zostały z materiałów organicznych. Bezpośrednie odnoszenie tych danych do sytuacji istniejącej na obszarach środkowoeuropejskiego Barbaricum wydaje się jednak mało uzasadnione ze względu na różnice, jakie powstały między uzbrojeniem plemion środkowej i północnej Europy w młodszym okresie rzymskim, tj. w czasie, z którego pochodzi większość północnoeuropejskich ofiarnych znalezisk broni.

W ciągu młodszego okresu przedrzymskiego i okresu wpływów rzymskich obserwujemy w uzbrojeniu ludów Barbaricum istotne, ale bynajmniej nie zasadnicze zmiany w modelu stosowanego przez nich uzbrojenia. Stosowano konsekwentnie model zapożyczony od wojowników celtyckich. W omawianych tu okresach, a więc przez ponad sześć stuleci, zestaw broni zaczepnej i ochronnej nie uległ wyraźnym przekształceniom, podobnie jak sposób prowadzenia walk. Pewne zmiany w zakresie sztuki wojennej obserwujemy dopiero w młodszym okresie rzymskim, zwłaszcza od początków III wieku, w fazie C1b.

Obserwowana przez nas zmienność form oręża i broni jest przede wszystkim wynikiem dostosowywania się ich wytwórców do aktualnie istniejących prądów stylistycznych. Uwidacznia się to wyraźnie zwłaszcza w okresie wczesnorzymskim. Dalszym czynnikiem były zmiany o charakterze funkcjonalnym, inspirowane w dużej mierze wpływami zewnętrznymi, przede wszystkim rzymskimi. Mówiąc o zmianach wskazujących na upowszechnianie się nowych typów uzbrojenia i sposobów prowadzenia walk zwracają zwłaszcza uwagę różnice frekwencji i rodzajów grotów broni drzewcowej. Od schyłku młodszego okresu przedrzymskiego do początków młodszego okresu rzymskiego, a więc ponad dwa stulecia, obserwujemy dość powszechne występowanie w inwentarzach grobowych dwóch egzemplarzy grotów, z których jeden często zaopatrzony był w zadziory. W przypadku znalezisk dwóch egzemplarzy bez zadziorów stwierdzamy często różnice w ich długości i proporcji, wskazujące, że jeden z nich służył jako włócznia, drugi zaś przeznaczony był do rzucania. W kulturze przeworskiej współwystępowanie tego typu par obserwujemy często w fazach B2b i C1a. Omawiany tu model uzbrojenia zanika zupełnie na obszarach środkowoeuropejskiego Barbaricum w początkach młodszego okresu rzymskiego, poza terenem zajęтым przez ludność kultury luboszyckiej, natomiast rozwija się na obszarach północno-

⁷ *Vorgeschichtliche Heiligtümer und Opferplätze in Mittel- und Nordeuropa*, Red. H. Jankuhn, „Abhandlungen der Akad. der Wissenschaften in Göttingen” 1970, Phil.-Hist. Kl. Dritte Folge, H. 74; J. Bemann, G. Hahne, *Ältereisenzeitliche Heiligtümer im nördlichen Europa nach den archäologischen Quellen*, [w:] *Germanische Religionsgeschichte. Quellen und Quellenprobleme*, Hg. H. Beck, D. Eyllmers, K. Schier, Berlin-New York 1992, s. 29-94.

europijskich poza schyłek wczesnej fazy okresu wędrówek ludów⁸. Można przypuszczać, że w Europie środkowej rolę oręża służącego do rażenia przeciwnika z pewnej odległości przejęły po wyjściu z użycia oszczepów łuki. Inwentarze kultury przeworskiej, na podstawie których możemy pełniej wnioskować o uzbrojeniu późnorzymskim środkowoeuropejskiego Barbaricum, zdają się nie potwierdzać wyraźnie tej tezy, w większym stopniu uwiarygodniają ją materiały związane z kręgiem nadłabskim. Te zmiany, tak jak część innych przeobrażeń typów i rodzajów broni, zaszły zapewne na skutek oddziaływań rzymskich. Można byłoby sądzić, że właśnie wpływy rzymskie, w tym na drodze kontaktów militarnych plemion Barbaricum z państwem rzymskim, powinny odcisnąć swoje wyraźne piętno na sztuce wojennej mieszkańców Barbaricum. Zmian wynikających z kontaktów z Cesarstwem winniśmy oczekiwać zwłaszcza w okresie późnorzymskim, począwszy od fazy C2. Poprzedziły je wielkie zbrojne konfrontacje plemion Barbaricum z armiami rzymskimi, zapoczątkowane najazdami Alamanów w latach trzydziestych III wieku, a obejmującego – poza wspomnianym związkiem plemiennym – inne ludy: Franków, Sasów, Gotów i inne plemiona strefy przylimesowej, m. in. swebskie. Wielkie wcześniejsze wojny nie wywarły widocznego wpływu na sztukę wojenną mieszkańców Barbaricum, nie są one czytelne w źródłach archeologicznych. Gdyby nie przekazy historyczne i odkrycia obozów marszowych w strefie penetracji lewobrzeża Dunaju przez legiony Marka Aureliusza, wojny markomańskie byłyby dla nas wydarzeniami zupełnie nie znanymi. Nie znalazły one istotnego odbicia w znaleziskach broni z Barbaricum. Długo istniejąca teoria o bezpośrednim związku odkrytych poza limesem kolczug i mieczy z kolistą głowicą z wydarzeniami lat 166–180⁹ okazała się, w świetle dokładnej analizy tej grupy importów rzymskich, bezpodstawna¹⁰. Także obecność wojsk rzymskich na lewym brzegu Renu oraz klęska Warrusa w Lesie Teutoburskim nie są

⁸ J. Ilkjær, *Illerup Adal. Die Lanzen und Speere*, Jutland Arch. Soc. Publ. 1990, Vol. 25, l. 2. Aarhus; J. Bemann, G. Hähne, *Waffenführende Grabinventare der jüngeren römischen Kaiserzeit und Völkerwanderungszeit in Skandinavien. Studie zur zeitlichen Ordnung anhang der norwegischen Funde*, „Bericht RGK” 1994, H. 75, s. 283–640.

⁹ K. Raddatz, *Ringknaufschwerter aus germanischen Kriegergräbern*, „Offa” 1961, H. 17/18, s. 26–55; J. Werner, *Das Aufkommen von Bild und Schrift in Nordeuropa*, „Bayerische Akademie der Wissenschaften” 1996, Phil.-Hist. Klasse, Sitzungsb., H. 4, s. 1–47; H. W. Böhme, *Archäologische Zeugnisse zur Geschichte der Markomannenkriege (166–180 n. Chr.)*, „Jahrbuch RGZM” 1975, Bd. XXII, s. 153 i n.

¹⁰ P. Kaczanowski, *Das Problem der Widerspiegelung der Markomannenkriege in den Waffenfunden des Barbaricums*, [w:] *Markomannenkriege. Ursachen und Wirkungen*, Hg. H. Friesinger, J. Tejral, A. Stuppner, Brno 1994, s. 139–148; idem, *Aus den Forschungen an der territorialen Differenzierung des Zustroms römischer Waffenimporte im Barbaricum*, [w:] *Beiträge zu römischer und barbarischer Bewaffnung in den ersten vier nachchristlichen Jahrhunderten*, Hg. C. v. Carnap-Bornheim, Lublin–Marburg 1994, s. 207–222; M. Biborski, *Typologie und Chronologie der Ringknaufschwerter*, [w:] *Markomannenkriege...*, s. 84–97.

wydarzeniami czytelnymi w materiałach archeologicznych, wyłączając oczywiście odkrycia w Kalkriese koło Osnabrück¹¹. Również kontakty militarne w III–IV w., zarówno zbrojne konfrontacje jak i służba oddziałów „barbarzyńskich” w armii rzymskiej, nie doprowadziły do istotnych zmian w sztuce wojennej mieszkańców Barbaricum. Możemy natomiast mówić o istotnych zmianach w zakresie uzbrojenia, organizacji armii i sztuki wojennej Rzymu, których przyczyn szukać należy właśnie w niepowodzeniach Cesarstwa w jego konfrontacjach z barbarzyńskimi najeźdźcami. Mam tu na myśli zapoczątkowaną przez Galiena, a dokończoną w czasach Dioklecjana, zasadniczą reorganizację struktury sił militarnych Rzymu, opartych od schyłku III w. na wielkiej polowej armii konnej, *comitatenses*, o większej mobilności, zdolnej znacznie skuteczniej przeciwdziałać atakom wojsk plemion wywodzących się z Barbaricum¹². Zmiany te spowodowała przede wszystkim konieczność dostosowania struktury sił zbrojnych imperium do taktyki stosowanej przez Germanów i plemiona sarmackie.

Mówiąc o zagadnieniach wpływu Cesarstwa na sztukę wojenną plemion Barbaricum warto poświęcić nieco uwagi wzmiankowanemu już poprzednio upowszechnieniu używania łuków. Proces ten zaczyna się już w fazie B2, nasila się jednak dopiero w ciągu wczesnej fazy okresu późnorzymskiego. Pojawienie się łuku w uzbrojeniu ludności Barbaricum łączono poprzednio z wpływami ludów wschodnich¹³. Jest jednak co najmniej bardzo prawdopodobne, że upowszechnienie się tej broni poza limesem nastąpiło na skutek kontaktów z armiami rzymskimi¹⁴, w których oddziały *sagittarii*, wywodzące się zresztą prawie wyłącznie ze wschodnich krańców Cesarstwa lub prowincji afrykańskich, odgrywały znaczącą rolę. Skuteczność używania formacji łuczników przeciw Germanom poświadczają źródła historyczne

¹¹ W. Schlüter, *Archäologische Zeugnisse der Varusschlacht? Die Untersuchungen in der Kalkriese-Niederung bei Osnabrück*, „Germania” 1992, Bd. LXX, H. 2, s. 307–402.

¹² E. Ritterling, *Zum römischen Heerwesen des ausgehenden dritten Jahrhunderts*, [w:] *Festschrift für Otto Hirschfeld*, Berlin 1903, s. 345–349; R. Grosse, *Römische Militärgeschichte von Gallienus bis zum Beginn der byzantinischen Themenverfassung*, Berlin 1920; A. Alföldi, *Zur Kenntnis der Zeit der römischen Soldatenkaiser*, [w:] *Studien zur Geschichte der Weltkrise des 3. Jahrhunderts nach Christus*, Darmstadt 1967, s. 1–15; H.-G. Simon, *Die Reform der Reiterei unter Kaiser Gallien*, [w:] *Studien zur antiken Sozialgeschichte. Festschrift Friedrich Vittinghoff*, Köln–Wien 1980, s. 435–452.

¹³ W. Schulz, *Leuna. Ein germanischer Bestattungsplatz der spätrömischen Kaiserzeit*, Berlin 1953, s. 41.

¹⁴ K. Raddatz, *Kaiserzeitliche Körpergräber von Heiligenhafen, Kreis Oldenburg*, „Offa” 1962, H. 19, s. 113; idem, *Die Bewaffnung der Germanen in der jüngeren römischen Kaiserzeit*, „Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen” 1967, Phil.-Hist. Klasse, H. 1, s. 9; *Die Bewaffnung der Germanen vom letzten Jahrhundert v. Chr. bis zum Völkerwanderungszeit*, [w:] *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, II, Prinzipat*, 1985, Bd. XII, s. 320; P. Kaczanowski, *Importy broni rzymskiej na obszarze europejskiego Barbaricum*, Kraków 1992, s. 75.

zawierające informacje o walkach z Alamanami. Podkreśla ją Herodian (VI, 7, 8), opisując kampanię Aleksandra Sewera w roku 234. Taka sama ocena skuteczności sagittarii w walkach z Germanami zamieszczona została w *Scriptores Historiae Augustae* w żywocie Maksymina Traka (11). Następne informacje odnoszą się do wydarzeń późniejszych o ponad 100 lat. Ammianus Marcellinus (XVI, 12, 7,) opisując bitwę pod Argentorate w 357 r., określa formacje catafractarii i sagittarii jako oddziały budzące grozę przeciwników – *formidabile genus armorum*. Przewagę oddziałów catafractarii w walkach z Germanami podkreśla ten autor w innych miejscach swego dzieła (XVI, 12, 22). Jest to pewnym świadectwem, że mimo trwających od blisko 150 lat kontaktów zbrojnych z armią rzymską Alamanowie nie zmodyfikowali swego modelu uzbrojenia na tyle, aby mogło ono zniwelować przewagę Rzymian, wynikającą, jak przedstawia to Ammianus Marcellinus (XVI, 12, 46), z lepszego uzbrojenia, wyszkolenia i zdyscyplinowania żołnierzy Juliana. Należy tu jednocześnie dodać, że wspomniany historyk w opisie innej bitwy (XXXI, 10, 8), stoczonej pod Argentaria w 378 r., zawiera wzmianki wskazujące, że także Alamanowie posługiwali się łukami. Używanie ich wówczas przez te plemiona jest zapewne w jakimś stopniu odbiciem wpływów rzymskich, przejawem dostosowywania swego uzbrojenia do walki z oddziałami armii Cesarstwa.

Wpływy rzymskie w uzbrojeniu używanym w Barbaricum uwidaczniają się w napływie militariów. Początkowo są to wyroby warsztatów celtyckich, istniejących na terenach świeżo podbitych, podległych już administracji rzymskiej, której działalność nie doprowadziła jednak do zasadniczych zmian w strukturach gospodarczo-społecznych tych nowo podbitych prowincji. Importy te reprezentowane są przez niezbyt liczne znaleziska kolczug i mieczy, pochodzących ze znalezisk datowanych na przełom okresu przed-rzymskiego i rzymskiego oraz na fazę B1. Inne importy z tego czasu są nieliczne, jest to parę grotów, jeden zapewne hełm i pojedyncze sztylety¹⁵. Większość tych znalezisk można zapewne interpretować jako importy broni używanej przez rekrutowane z ludności celtyckiej oddziały pomocnicze armii rzymskiej schyłku I wieku przed Chr. i początków następnego stulecia. Wpływ Rzymu na rodzimą produkcję broni zaznacza się przede wszystkim w zmianach stylistycznych, stanowiących zasadnicze kryterium wydzielenia zespołów form charakterystycznych dla początków okresu rzymskiego. Styl silnego profilowania uwidacznia się w tym okresie w formach metalowych części tarcz, przede wszystkim imaczy, mniej wyraźnie czytelny jest w formach grotów broni drzewcowej. Począwszy od pojawienia się pierwszych importów

¹⁵ P. Kaczanowski, *Bemerkungen zur Chronologie des Zustroms römischer Waffenimporte in das europäische Barbaricum*, [w:] *Probleme der relativen und absoluten Chronologie ab Laténezeit bis zum Frühmittelalter*, Kraków 1992, s. 171–186; idem, *Importy broni rzymskiej na obszarze europejskiego Barbaricum*, Kraków 1992.

militariów rzymskich na obszarach Barbaricum jednym z głównych problemów badawczych związanych z uzbrojeniem ludności Barbaricum jest wydzielenie wyrobów rzymskich wśród znalezisk broni z obszarów środkowej i północnej Europy. Uwaga ta dotyczy przede wszystkim mieczy, najliczniejszych wśród importów broni rzymskiej. Kryteria oparte na analizie morfologicznej okazały się zbyt mało precyzyjne. Po obu stronach limesu obserwujemy bowiem taki sam rytm zmian form mieczy, przede wszystkim powodowanych względami funkcjonalnymi. Bardzo istotnych kryteriów dostarczyły wyniki badań metaloznawczych, prowadzonych pod kątem rekonstrukcji technologii produkcji tej broni¹⁶. Wskazują one jednoznacznie na znacznie wyższy udział importów niż można byłoby sądzić opierając się na tradycyjnej analizie typologicznej. Jako kryterium rzymskiej proweniencji uznać należy stosowanie techniki polegającej na wykuwaniu głowni z różnorodnego, celowo dobieranego materiału. Najbardziej spektakularnymi przykładami tak wykonanych egzemplarzy są tzw. miecze dziwerowane, z widocznymi na płazach ich głowni skomplikowanymi wzorami powstałymi w wyniku precyzyjnego skuwania skręcanych, bardzo cienkich pasm żelaza wysokofosforowego ze stalą o różnym stopniu nawęglania. To kryterium technologiczne budzi u części archeologów zajmujących się problematyką okresu rzymskiego pewne wątpliwości¹⁷. Sądzą oni, że taki sposób produkcji mieczy mógł być stosowany przez kowali działających na terenie Barbaricum. Ich hipotezy opierają się jednak tylko na przypuszczeniach, a jako argumenty wysuwany jest fakt rozpowszechnienia się w Europie tej technologii w okresie wędrowek ludów, bądź też pojawienie się w okresie późnorzymskim pewnych technologii produkcji niewątpliwie przeniesionych z terenów prowincji. Chodzi w tym przypadku o produkcję ceramiki w Haarhausen w Turyngii¹⁸ i szkła na terenie kultury czerniachowskiej, w Komarowie¹⁹. Nie można wykluczyć istnienia na terenach leżących poza limesem pracowni kowalskich wyrabia-

¹⁶ M. Biborski, P. Kaczanowski, Z. Kędziński, J. Stępiński, *Metallographische Untersuchungen als Kriterium einer Identifikation römischer Schwerter*, [w:] *Ancient Iron Manufactures Centres in Northern Central Europe*, Archaeologia Interregionalis III, Warszawa-Kraków 1982, s. 65–98; M. Biborski, P. Kaczanowski, *Zur Identifizierung römischer Schwertimporte im Lichte metallographischer Untersuchungen*, [w:] *Archaeometallurgy of Iron*, Prague 1989, s. 379–385.

¹⁷ B. Balke, W. Bender, *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Wąchocku woj. kieleckie. Studium krytyczne materiałów*, „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne” 1991, t. VI, s. 151; S. v. Schnurbein, *Römische Handwerker in der Germania Magna – Diskussionsbeitrag*, [w:] *Beiträge zu römischer...*, s. 377–378.

¹⁸ S. Dušek, *Römische Handwerker im germanischen Thüringen. Teil A. Auswertung*, Stuttgart 1992.

¹⁹ M. J. Smiško, *Poselenie III–IV vv. n.e. so sledami steklodelat'nego proizvodstva u s. Komarov, Cernovickoj oblasti*, „Materijali i doslidzennja z archeologii Prikarpatja i Volini” 1964, vyp. 5, s. 67–80.

jących dziwerowane miecze, jak też inne egzemplarze o podobnie skomplikowanej technologii, prowadzonych przez specjalistów rzymskich, którzy na obszary Barbaricum dostali się np. jako jeńcy²⁰. Poglądy, że w okresie rzymskim, już od fazy B2, nastąpił na znaczną skalę rozwój produkcji mieczy w Barbaricum opartej na najlepszych stosowanych wówczas przez Rzymian technologiach, wydają się mało uzasadnione, zwłaszcza w świetle analizy chronologicznej upowszechnienia się takiej produkcji w Cesarstwie oraz używania mieczy dziwerowanych poza limesem. Trudno bowiem przyjąć, że jednocześnie z rozwojem tej technologii w warsztatach rzymskich upowszechniła się na dużą skalę taka sama wytwórczość w środkowej Europie oraz w Skandynawii. Chodzi tu bowiem o produkcję bardzo skomplikowaną i czasochłonną, wymagającą wielkiego doświadczenia kowalskiego, dysponowania świetnie oprzyrządzonym warsztatem, a ponadto dobrze zorganizowanym całym cyklem produkcyjnym, obejmującym także przygotowanie zróżnicowanego półsurowca, o ściśle określonych parametrach, którego wytwarzanie wiązało się ze skomplikowanym i trudnym technologicznie procesem – m. in. wytopem wysokofosforowego grubokrystalicznego żelaza oraz stali o bardzo różnym stopniu nawęglania. Przyjmując wspomniane kryteria technologiczne oraz oczywiście inne dane – stemple, inkrustacje, inskrypcje, formy rękojeści i jelców – możemy sądzić, że udział mieczy rzymskich w początkach młodszego okresu rzymskiego wynosił w Europie środkowej ponad 60%, natomiast w północnej części Barbaricum w fazie C1b, a więc w pierwszej połowie III w., osiągnął z pewnością ponad 80%²¹. Znacznie trudniej jest ocenić napływ mieczy rzymskich w późniejszych odcinkach okresu rzymskiego i we wczesnej fazie okresu wędrówek ludów, gdy w imperium rzymskim, przede wszystkim w związku z kryzysem III w. i wspomnianą reorganizacją armii, wiążącą się z podjęciem wysiłku uzbrojenia w krótkim czasie wielkiej liczby wojsk, Rzymianie zaprzestali produkcji na większą skalę egzemplarzy dziwerowanych, wytwarzając natomiast podobnej lub takiej samej jakości miecze na podstawie mniej skomplikowanych i kosztochłonnych technologii. Należy sądzić, że większość mieczy używanych w Barbaricum w ciągu całego okresu rzymskiego to produkty warsztatów rzymskich, a największy ich udział przypada na okres obejmujący fazy B2b–C1b, a więc w przybliżeniu II w. i pierwszą połowę III stulecia. Należy sądzić, że właśnie owo zwiększenie napływu militariów rzymskich spowodowało

²⁰ Por. P. Werner, *Das Aufkommen von Bild und Schrift in Nordeuropa*, „Bayerische Akademie der Wissenschaften” 1966, Phil.-Hist. Klasse, Sitzungsber. H. 4, s. 22–23; J. K o l e n d o, *Jeńcy rzymscy na terenie północnego Barbaricum w okresie wojen markomańskich*, *Scripta Archaeologica* II, Warszawa 1982, s. 40–47.

²¹ J. L o n s t r u p, *Das zweischneidige Schwert aus der jüngeren römischen Kaiserzeit im freien Germanien und im römischen Imperium*, [w:] *Studien zu den Militärgrenzen Roms III*, Stuttgart 1986, s. 747–749.

na przełomie wczesnego i młodszego okresu rzymskiego wyjście z użycia broni określanej potocznie jako miecze jednosieczne. Zaważyły na tym niewątpliwie zmiany funkcjonalne. Wśród mieczy obosiecznych obserwujemy u schyłku okresu wczesnorzymskiego istotne zmniejszenie udziału form krótkich; zaczynają dominować okazy większe, o głowniach wyraźnie dłuższych, niż miecze jednosieczne z fazy B2. Jednocześnie duża „podaż” mieczy rzymskich spowodowała, że miejscowa produkcja okazów jednosiecznych nie mogła wytrzymać konkurencji z napływem bardziej przystosowanych do ówczesnych sposobów walki, mieczy obosiecznych.

Na koniec, odchodząc po części od problemu związków z Cesarstwem, należy poświęcić nieco uwagi zróżnicowaniu uzbrojenia ludności Barbaricum. Jest to zagadnienie bardzo szerokie, którego tylko naszkicowanie wymagałoby poświęcenia mu osobnego opracowania. Należy jednak wspomnieć, że mimo zróżnicowanego charakteru bazy źródłowej, wynikającego ze stosowania przez ludność poszczególnych kultur odmiennych zwyczajów związanych z wyposażaniem zmarłych wojowników, możemy na podstawie znalezisk broni wskazać na istnienie w obrębie Barbaricum pewnych stref. W okresie wczesnorzymskim zróżnicowanie to rysuje się mniej wyraźnie. Unifikujący styl powstały w wyniku oddziaływań rzymskich był powodem, dla którego identycznych grotów używano w południowych strefach Barbaricum jak też na obszarze Półwyspu Skandynawskiego. Uwaga ta dotyczy m. in. form imaczy i niektórych grotów bez zadziorów. Jednocześnie w okresie wczesnorzymskim wyróżniają się pewne strefy, w obrębie których obserwujemy występowanie egzemplarzy broni bardziej ozdobnych, m. in. dzięki użyciu metali kolorowych (np. pokrywanie nitów umbrą srebrną lub brązową blachą), oraz obszarów, gdzie formy broni, a przede wszystkim jej zdobnictwo, są wyraźnie uboższe. Te różnice w uzbrojeniu są odbiciem odmiennych upodobań stylistycznych, znajdujących wyraźniejsze potwierdzenie w zestawach ozdób i części stroju. Jedną z takich stref stanowi obszar północnoeuropejski wraz z terenami przybałtyckimi, drugą teren kultury przeworskiej. Te różnice, zauważalne także w rytmie zmian form niektórych elementów uzbrojenia, jak też w rozprzestrzenieniu poszczególnych typów importów militariów rzymskich²² istnieją do początków młodszego okresu rzymskiego. Zasadnicze zmiany nastąpiły w pierwszej połowie III w., w fazie C1b. Od tego okresu linia podziału w uzbrojeniu Barbaricum przebiega między środkową a północną Europą – mamy tu na myśli obszar półwyspu jutlandzkiego, wysp bałtyckich i Skandynawii. Poczynając od fazy C1b na obszarach północnych zauważalna jest nie spotykana wcześniej i nie obserwowana także w okresie późnorzymskim w Europie środkowej, bardzo wyraźna standaryzacja uzbrojenia, obejmująca rozległe obszary – Danię, południową i środkową Szwecję,

²² P. Kaczanowski, *Aus den Forschungen...*

południową Norwegię, a po części także i południową Finlandię. Jednocześnie na tych obszarach do schyłku omawianego tu okresu obserwujemy występowanie specyficznego modelu uzbrojenia, którego zasadniczą częścią jest zestaw dwóch egzemplarzy broni drzewcowej, z których jeden zaopatrzony jest w grot z zadziorami, drugi bez zadziorów²³. Zmiany zestawów broni idą w parze ze zmianami o charakterze funkcjonalnym – używana wówczas broń drzewcowa charakteryzuje się większą siłą przebicia. Tę samą cechę posiadają północnoeuropejskie groty strzał, odmienne od tych, jakie były wówczas używane w kręgu nadłabskim lub na innych obszarach środkowo-europejskiego Barbaricum²⁴, a także importowane miecze rzymskie – smukłe, 8-kątne w przekroju, rapierowate miecze typu Illerup²⁵. Takie tendencje obserwujemy również na terenach Europy środkowej, bowiem na tych obszarach nowe formy grotów broni drzewcowej w większości charakteryzują się również większą siłą przebicia²⁶. Jednakże sposób ich wykonania w wielu przypadkach zdaje się poświadczać pewien regres w produkcji broni, widoczny także w niektórych innych dziedzinach wytwórczości rzemieślniczej.

Instytut Archeologii
Uniwersytetu Jagiellońskiego

Piotr Kaczanowski

REMARKS ON THE CONDITION AND PROSPECTS
OF RESEARCHES ON ARMAMENT IN THE TERRITORY
OF BARBARICUM IN TIMES OF ROMAN INFLUENCES

Cultural transformations caused by the latinization at the beginning of early pre-Roman period brought fundamental changes in the quantity and character of archaeological sources from the territories of the European Barbaricum. Consequently, our cognitive possibilities as far as reconstruction of history of the territories of central and northern Europe is concerned significantly increased, in comparison to former chronological period of Iron Age. The above remarks also refer to armament.

Finds from the younger pre-Roman period, grave material particularly, allowed to undertake broader studies on armament of tribes inhabiting the territories of central and northern Europe.

The finds of weapons are treated by archaeologists who deal with the late Latén and Roman issues mainly as sources enabling studies on chronology. Despite relatively high level of advancement of studies on typology and chronology of weapons from the younger

²³ J. Ilkjær, *Illerup Ådal...*, J. Bemmann, G. Hahne, *Waffenführende Grabinventare...*

²⁴ K. Raddatz, *Die Bewaffnung der Germanen...*, s. 324.

²⁵ P. Kaczanowski, *Importy broni rzymskiej...*, s. 31, ryc. 4, 6.

²⁶ P. Kaczanowski, *Klasyfikacja grotów...*

pre-Roman period and the period of Roman influences it would be difficult to consider the state of researches as satisfactory.

The problem of martial arts, in a broad sense of the word, of tribes inhabiting the European Barbaricum have not been subjected to detailed analyses so far. Few publications on this topic are either of a very general character or just contributory and range of these studies does not reflect the importance of the issue. Most of the studies include numerous simplifications, not to say errors, mainly of methodological nature, particularly as far as chronology is concerned. Many of grave units less richly furnished and thus devoid of good date-makers are often mechanically assigned to wide chronological periods, whereas the inventories of fuller sets of weapons, richer and consequently better dated, are analysed within narrower phases or even sub-phases, which hardly corresponds to the life time of more than two generations.

Despite the above described reservations we have a rich source base, allowing to make attempts to reconstruct armament and, at least partly, fighting techniques among the population inhabiting the European Barbaricum.

The author of the paper describes a variety of military finds and conducts a thorough analysis of their location and origin. He deals with problems related to import of weapons from the territory of the Roman Empire in respective chronological periods and in various territories.